

Straturi de cultură
și straturi de limbă

la

popoarele romanice

de

I.-AUREL CANDREA

CONFERENȚIAR DE FILOLOGIE ROMANICĂ LA FACULTATEA DE LITERE

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA PROFESIONALĂ DIMITRIE C. IONESCU

9 — Strada Cîmpineanu — 9

1914

Straturi de cultură
și straturi de limbă

Straturi de cultură
și straturi de limbă

la

popoarele romanice

de

I.-AUREL CANDREA

CONFERENȚIAR DE FILOLOGIE ROMANICĂ LA FACULTATEA DE LITERE

BUCUREȘTI

—
TIPOGRAFIA PROFESIONALĂ DIMITRIE C. IONESCU

9 — Strada Climpineanu — 9

1914

STRATURI DE CULTURĂ ȘI STRATURI DE LIMBĂ LA POPOARELE ROMANICE ¹

Filologia nu se mai poate mulțumi astăzi cu acel cadru restrâns pe care i l-au fixat învățații din trecut. Ea nu mai este și nu mai poate fi «știința uneia sau a mai multor limbi din punctul de vedere al gramaticii, al criticii textelor și al istoriei literare». Filologia trebuie astăzi să-și lărgască hotarele, să fie înțeleasă în accepțiunea cea mai vastă, așa cum o pricepea Wolf în veacul al XVIII-lea, și anume ca «studiul tuturor manifestațiunilor spiritului omenesc în spațiu și în timp»; cu alte cuvinte, cercetările filologului trebuie să îmbrățișeze toate manifestațiunile spiritului unui popor, viața lui socială sau individuală, sentimentele și ideile lui, dar numai întru cât acestea se oglindesc în limba și literatura lui.

Limba și literatura — scrisă și nescrisă — vor fi punctul de plecare al filologului, pe acestea le va studia, pe acestea se vor întemeia în primul rând aserțiunile lui, din ele va deduce conclusiuni sau va formula ipoteze, în lipsă de dovezi temeinice, conclusiuni sau ipoteze care nu vor trebui să fie în contradicere nici cu faptele istorice, nici cu rezultatele sigure, neîndoioase, ale cercetărilor arheologice.

Acolo însă unde istoria e mută, unde arheologul nu poate aduce nici un element pentru lămurirea unui fapt, unde însăși tradiția nu poate fi de nici un folos, e de datoria filologului să intervină și, pe baza materialului lingvistic de care dispune, să reconstitue ceea-ce istoricului și arheologului le-a fost cu neputință.

Filologul va trebui cu atât mai mult să supleze pe is-

¹ Lecțiune de deschidere la Facultatea de litere (19 noemvre 1913).

toric și pe arheolog cînd va avea de studiat limba și cultura unui popor cu puține monumente istorice sau culturale, sau ale cărui izvoare istorice presintă numeroase lacune, cu deosebire în ce privește trecutul lui cel mai îndepărtat.

Și acum dacă examinăm cum au înțeles filologia unii mari învățați, printre care și Schleicher, care o definește «o știință istorică ce nu poate fi aplicată decît acolo unde se află în fața unei literaturi, unei istorii ; acolo însă unde monumentele lipsesc, acolo unde nu există cultură literară, filologul n'are ce căuta», ar urma de aci că dacă un filolog și-ar propune să studieze, de pildă, limba romînă și toate manifestațiunile spiritului poporului romîn în decursul veacurilor, lucrul acesta nu i-ar fi permis decît dacă ar lua în samă acele timpuri pentru care posedă monumente literare sau istorice. Monumentele literare apar însă abia în veacul al XVI-lea, iar în privința istoriei lipsesc izvoare sigure cu privire la cele petrecute în țările noastre pînă în veacul al XII-lea sau chiar al XIII-lea. Pentru aceste considerațiuni, după teoria lui Schleicher, nu i-ar fi îngăduit nimănui să studieze filologia romînă decît cel mult dela veacul al XII-lea încoace.

Se vede de aci la ce absurde conclusiuni se poate ajunge dacă se restrînge în așa fel misiunea filologiei.

Care ar fi deci, după noi, cadrul filologiei ?

În primul rînd : studiul aprofundat al limbei, care trebuie făcut după principii riguroase, așa încît conclusiunile la care va ajunge filologul să-i poată servi pentru cercetări în alte domenii unde nu dispune de alte mijloace de investigațiune.

Limba trebuie studiată și din punctul de vedere *fisiologic*, și din punctul de vedere *psicologic*.

Prin studiul *fisiologic* al unei limbi înțelegem cercetarea formei exterioare a graiului, explicarea schimbărilor fonetice pe care le-au suferit cuvintele în decursul veacurilor. Se știe că, cu timpul, sunetele se alterează, cuvintele se reduc, se tocesc, în așa fel, că uneori abia mai poți reconstitui forma lor primitivă. CABALLUS și FILIANUS aveau fiecare cîte opt sunete : ele au devenit în rom. *cal* și *fin*, cuvinte în care persistă nu'nai cîte trei sunete. Fr. *eau* represintă etimologiceste pe lat. AQUA, dar niciunul din sunetele cuvîntului latin nu se mai regăsește în forma francesă. În cuvîntul *femeie* abia dacă se mai recunoaște lat. FAMILIA, etc.

O vorbire repede, o pronunțare nedeslușită sau o ureche imperfectă, dorința de a se exprima fără multă osteneală, vor tocii încetul cu încetul cuvintele mai des întrebuițate în vorbirea de toate zilele. Acolo unde lumea se îngrijește puțin de limbă, unde nu există literatură — bine înțeles scrisă —, unde nu predomină un dialect model sau o limbă a curței, acolo fonetismul se va altera mai mult și cu o repeziciune adeseori uimitoare¹. În asemenea împrejurări e foarte greu uneori, alte ori imposibil, să se reconstitue forma primitivă a cutărui sau cutărui cuvânt, iar filologul e silit să mărească astfel lista nesfârșită a cuvintelor de origine obscură sau necunoscută.

Toate mijloacele de investigațiune trebuiesc însă întrebuițate și epuizate de filolog, căruia nu-i este permis să se dea înapoi dela prima dificultate pe care o întâmpină.

Cercetarea celor mai vechi monumente de limbă, comparațiunea cu formele dialectale și cu cele din limbile înrudite trebuiesc să-l preocupe în primul rînd. Fără aceste elemente, toate cercetările filologului nu vor ajunge la nici un rezultat temeinic, iar teoriile pe care le va emite vor fi numai simple bănueli fără nici o valoare științifică. Va putea însă formula și ipoteze pe care descoperirile ulterioare vor veni să le infirme sau să le transforme în adevăruri științifice. O știință n'ar putea progresa fără să încerce mereu ipoteze nouă².

Limba trebuie apoi studiată din punctul de vedere *psicologic*. Legile generale privitoare la schimbările semnificațiunii cuvintelor, la împrumuturile și pierderile de termeni, se întemeiază în primul rînd pe psihologie. După cum filosofia istoriei, care caută să explice motivele care au dat naștere evenimentelor, se întemeiază pe psihologie, tot astfel, în studiul limbei, psihologia are menirea să ne arate legile care cirmuiesc evoluțiunea spiritului unui popor, nu însă în acțiunile lui, ci așa cum se oglindește în felul lui de a se exprima, în graiul lui.

Cultura și dezvoltarea graiului sînt destul de strîns legate între ele spre a fi, în practică, nedespărțite. Graiul, este oglinda societății, în grai se oglindește toată istoria culturală a unui popor. Graiul fiind expresiunea exterioară a gândirii nu poate să se producă nici o schimbare sensi-

1. Cf. A. H. Sayce, *Principes de philologie comparée*, Paris 1893 p. 26.—W. D. Whitney, *La vie du langage*, Paris 1880, p. 89.

2. Sayce, *ibid.* p. 19.

bilă în el, fără să se fi efectuat și o schimbare în felul de viață, în sufletul, în mentalitatea societății care se exprimă în acest grai¹. Studiind graiul unui popor din punct de vedere psihologic, putem ajunge uneori să reconstituim toate fazele prin care a trecut mentalitatea și cultura aceluia popor în decursul veacurilor.

Și cum un popor nu trăește mai niciodată izolat, ci vine mereu în contact cu alte popoare, putem urmări ușor ce anume directive nouă au fost imprimate în felul lui de viață, ce perturbări s'au produs în sufletul lui prin egăturile pe care le-a avut cu alte popoare.

Să examinăm, de pildă, elementele neo-grecești din limba noastră și să vedem dacă noțiunile pe care le represintă au vre-o legătură cu faptele istorice pe care le cunoaștem din raporturile noastre cu Grecii. Știm cu toții care au fost aceste raporturi și influența lor asupra culturii romine. Să vedem urmele lăsate de ele în vocabularul limbei noastre.

Vom aminti numai în treacăt influența religioasă care se resfringe în majoritatea terminologiei bisericești, ca :

Acatist, acsion, aer, așerosi, afurisi, aghiasmă, amvon, anafură, anaftimă, antimis, apostol, arhanghel, arhonder, artos, azimă, călugăr, camilavcă, canon, catapeteasmă, catihet, chilie, etc.

Vom cita mai ales acele categorii de cuvinte care sînt o iconă vie a felului de viață, a îndeletnicirilor și apucăturilor Grecilor care au trăit în mijlocul nostru.

INSTRUCȚIUNEA: *călimară, condei, coală, hîrtie, dascăl, cărturar*, — alături de care și mijloacele pedagogice: *fa-langă, pedepsi, schingiui...*

TERMENI MEDICALI: *alifie, bubă, cataroi, dropică, gargară, lăuză, mamos, molimă, molipsi, oftică, patimă, spițer, splină, stomah.*

TERMENI DE AFACERI: *arvună, catagrafie, catastih, condică, grămătic, poliță, folos, lipsă*, — alături de: *agonisi, chiver-nisi, procopsi, sfeteresi și mufluz.*

FUNCȚIUNI ADMINISTRATIVE: *epistat, iconom, logofăt.*

TERMENI JURIDICI: *clironom, diată, epitrop.*

OBIECTE, UNELTE, MESERII, TERMENI PRIVITORI LA CLĂDIRE: *bocal, clondir, garafă, glastră, strachină, dîrmon, pirostie, candelă, fanar, policandru, crivat, sertar, argăsi, argat, cărămidă, ipsos, mistrie, piron, riglă, temeii.*

1. Слѣд е, *ibid.*

IMBRĂCĂMINTE: *buzunar, pungă, calțavetă, carfiță, fundă, galenț, malotea, mărgăritar, plăpomă, peteală, prosop, scul, sculă, stambă, — dichisi.*

PLANTE (cele mai multe întrebuițate în bucătărie): *aguridă, anghinară, chimen, chiparos, chitră, coconar, dafin, garoafă, iasomie, lămâie, mănătarcă, marulă, migdală, ridiche, rodie, spanac, sparanghel, stafidă, etc.*

PEȘTI, MOLUSCE: *chefal, lacherdă, licurin, midie, scrumbie, stacoj, stridie.*

BUCĂTĂRIE: *cofeturi, cozonac, fidea, franzelă, pită, zahăr.*

MONEDE ȘI MĂSURI: *icosar, dram, litră.*

NOȚIUNI ABSTRACTE (calități și defecte, etc.): *politicos, nostim, anost, — alături de: marghiol, plecticos, noimă, schimonosi, etc.*

NUMELE LUNILOR: *ghenare, etc.*

PETRECERI: *horă.*

JOC DE CĂRȚI: *cartofoz, fante, rigă, spatie, protos.*

Nu se va găsi nimeni, cred, care să nu recunoască în aceste cuvinte înrîurirea grecească la noi sub toate formele ei.

Dacă cercetările sistematice asupra graiului pot oglindi, ca în cazul de față, întreaga viață culturală a unei epoce, se naște întrebarea dacă, întrebuițînd aceleași mijloace de investigațiune, n'am putea reconstitui starea culturală a unui popor în diferitele epoce pentru care nu există relațiuni sau monumente istorice.

Putea-va oare filologul să se aventureze pe această cale fără să rătăcească, fără ca cercetările lui să dea greș în cele mai multe cazuri? Convingerea noastră este că, procedînd cu luare amînte, servindu-se cu prudență de aceste mijloace de investigațiune, atrăgînd în sfera cercetărilor sale tot materialul comparativ de care poate dispune, înlemeindu-se pe de altă parte pe fapte analoge adevărate la alte popoare, filologul, fără a avea pretențiunea că rezultatele cercetărilor sale sînt infailibile, va putea totuși să aibă satisfacțiunea de a fi contribuit cu ceva la risipirea întunerecului care învălue trecutul poporului de care se ocupă, și că ipotezele lui — dacă nu toate, cel puțin parte din ele — vor deveni într'o zi adevăruri științifice netăgăduite.

Să luăm, de pildă, cuvîntul *sat*. Istoricul ca și filologul nu odată își vor fi pus întrebarea firească: satul de astăzi e oare la fel cu satul din timpurile străvechi? Cum

va fi fost, bunăoară, satul primitiv la Romîni? Istoricul cuvîntului, în lipsă de alte elemente, ne va permite să formulăm o ipotesă.

Forma cea mai veche a cuvîntului, pe care o regăsim în primele monumente de limbă, e *fsat*, iar Albanesii zic *fşat*. O formă şi mai veche a cuvîntului s'a păstrat în dialectul aromîn din Vlaho-Clisura, unde *fusat* însemnează «şanţ», întocmai ca it. *fossato*, fr. *fossé*, din lat. FOSSATUM «şanţ». Se naşte acum întrebarea: nu cumva satul primitiv va fi fost o îngrămădire de case înconjurate de un şanţ? Nu cumva atunci, din locuţiuni ca *sisto ad fossatum, usque ad fossatum*, să fi rămas apoi *fossatum* cu înţelesul de «sat»? Dar, ne vor întreba alţii, ce căuta şanţul împrejurul satului? Aci arheologul şi etnograful vor răspunde că multe, foarte multe popoare primitive îşi înconjurau casele cu şanţuri, fie pentru a împiedeca vitele de a eşi din cuprinsul satului, fie pentru a le apăra de fiarele sălbatece, fie pentru a se feri ei înşişi de atacuri neprevăzute. Intemeindu-se de o parte pe etimologia cuvîntului, de altă parte pe elementele pe care i le pune la îndemînă arheologul şi etnograful, filologul va putea emite ipotesa că satul primitiv la Romîni era înconjurat de un şanţ.

Să examinăm un alt termen: *furca*.

Furca de tors purta la Romani numele de COLUS şi probabil *CONUCULA, de unde it. *conocchia*, fr. *quenouille*, prov. *conolha*. În celelalte limbi romanice, termenul întrebuiţat pentru acest instrument e derivat din vechiul german *rokka*. Numai la Romîni acest obiect poartă numele de *furcă*, din lat. FURCA care, pe lângă înţelesul de «furcă de cărat fin, etc.», mai avea şi pe acela de «lemn bifurcat». Filologul îşi pune atunci întrebarea: nu cumva «furca» pe care o cunoşteau populaţiunile autohtone de pe ţărmurile Dunărei va fi fost bifurcată la un capăt, iar coloniştii romani, veniţi prin părţile acestea, adoptînd şi ei forma acestui instrument, îi vor fi dat numele de «furcă», tocmai pentru că se asemana fie cu furca de cărat fin, fie cu un lemn bifurcat? Filologul poate emite această ipotesă plausibilă, dar ipotesa lui se va transforma în adevăr ştiinţific numai atunci cînd va putea dovedi că şi la alte popoare, fie ele cît de îndepărtate, se întrebuiţează sau se întrebuiţea altădată o furcă de această formă. În cazul de faţă însă cercetătorul nu va avea mult de căutat, căci va găsi, chiar la Romîni, printre nenumăratele forme de

furci cu creștături întrebuițate în țara noastră, foarte multe din ele — la Muzeul nostru etnografic am văzut peste douăzeci — prezentînd cîte o bifurcare la unul din capete. Probabil că se înșepenia caierul între cele două țepi ale acestei furci, în loc de a se lega cu ață cum se obișnuște astăzi.

Iată de astă dată un fapt din domeniul arheologiei reconstituit pe cale lingvistică și coroborat de alte constatări.

«Orice civilizațiune presupune o stare socială anterioară incultă prin care trece omenirea întregă». E un adevăr recunoscut de toți sociologii, de toți etnografii.

Cu privire la poporul nostru trebuie deci să recunoaștem că starea culturală de astăzi a fost precedată de o stare culturală inferioară, și că în primele timpuri ale existenței lui, poporul român, ca și oricare alt popor, a trebuit să aibă o cultură foarte rudimentară.

Cînd ne gîndim la originile poporului nostru, născut din coloniști romani amalgamați cu atîtea elemente autohtone, Daci, Traci, Iliri, etc., a căror civilizațiune era foarte înapoiată, cînd ne gîndim, de altă parte, ce anume grad de cultură trebuie să fi avut nenumăratele cete de coloniști, cei mai mulți din masa de jos a poporului, aduși de cuceritorii romani «ex toto orbe» ca să populeze provinciile căzute sub dominațiunea lor, cînd știm, din relațiunile scriitorilor, cît de înapoiată era starea plebei chiar în Italia, credem că ne este îngăduit să susținem că și cultura noastră, în primele veacuri, nu era tocmai din cele mai înaintate.

Se știe că limba unui popor stă în raport direct cu gradul lui de cultură.

Popoarele autohtone, de pe ambele țărmuri ale Dunărei, aveau de sigur o limbă foarte săracă, o limbă în care se oglindia întreaga lor cultură, felul lor de viață și felul lor de a gîndi. Termeni absolut necesari pentru a exprima natura în mijlocul căreia trăiau și fenomenele ei, locuința, hrana și îmbrăcămintea lor, obiectele și uneltele de care se slujiau, industria lor rudimentară și ocupațiunile lor de toate zilele, cîțiva termeni abstracti pentru a indica anumite noțiuni de ordine morală sau socială, iată tot sau aproape tot vocabularul pe care-l vor fi avut.

Nevoia însă îmbogățește vocabularul oricărui popor. Orice idee nouă, orice noțiune necunoscută înainte, orice îmbunătățire în felul lui de viață, necesitează crearea sau îm-

prumutarea unor termeni noi spre a exprima acele idei nouă sau lucruri nouă intrate în viața lui de toate zilele.

Vom găsi, de altă parte, la toate popoarele, atît la cele primitive cît și la cele înaintate în cultură, o bogăție nesfîrșită de termeni, fie păstrați cu sfințenie din generație în generație din fondul primitiv al limbei, fie creați cu timpul, fie împrumutați, pentru a exprima unele noțiuni din sfera lor de activitate specială, alți termeni pentru a exprima uneori nuanțele cele mai fine ale acestor noțiuni, nuanțe pe care adeseori abia le poate percepe cel strein de felul lor de viață.

Renan, în *Histoire générale des langues sémitiques*, pag. 139, se exprimă astfel: «popoarele au în general multe cuvinte pentru ceea-ce le interesează mai mult. E natural ca oamenii, care duc o viață păstorească sau agricolă, care trăesc familiar cu natura și cu animalele, să fi perceput și căutat a exprima prin limbă niște nuanțe ce ne scapă, fiindcă ne sînt indiferente».

Intr'adevăr, Hammer a numărat în lexicul arab peste 5700 de termeni privitori la cămilă. În limba laponă sînt peste 30 de cuvinte pentru a designa renul după sex, vîrstă, culoare sau mărime. Ratzel¹ observă că la popoarele africane, care se ocupă cu pasiune de păstorit, există un număr considerabil de termeni pentru a numi diferitele colori ale animalelor din turmele lor. Vambéry² amintește că la Tătarii nomazi, mînzul poartă în fiecare an cîte un alt nume pînă la vîrsta de șase ani, și tot atîtea nume au pentru celelalte animale din turmele lor. La Romîni, noi am adunat peste 2000 de termeni privitori la oierit, din care peste 60 privitori la vîrsta oilor, peste 100 cu privire la culoarea lor, vre-o 20 care arată diferitele creștături la urechi, etc.

În studiul complex al reconstituirei păturilor succesive de cultură la popoarele romanice pe base linguistice, studiu care de acum înainte trebuie să ocupe pe orice romanist, mă voi călăuzi de următoarele principii, mai bine zis adevăruri științifice recunoscute. Ele constituie baza solidă pe care trebuie să se întemeieze felul acesta de cercetări, în care filologul, dînd liber curs imaginațiunii sale, e expus să fie tîrît adeseori să eșafodeze

1. *Völkerkunde*, I, p. 26.

2. *Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes*, p. 63.

castele de cărți pe care cea mai slabă adiere le poate doborî la pămînt, zădărnîcîndu-i toată munca și aruncînd discreditul asupra tuturor studiilor de această natură.

Aceste principii sînt privitoare la următoarele fapte :

1. Păstrarea termenilor originari ;
2. Pierderi de cuvinte din fondul primitiv al limbei ;
3. Imprumuturi din alte limbi.

Principiul întii, de mult cunoscut, îl formulează astfel : Ratzel¹ : *«acolo unde popoare mai înaintate în civilizațiune vin în contact cu altele de o cultură inferioară, acestea din urmă vor pierde din vocabularul lor, căci vor adopta o mulțime de cuvinte dela cele dintii»*.

È cazul arhi-cunoscut al contactului Romanilor cu Galii, cu Iberii, cu Ilirii, Tracii, etc., și cu atîtea alte popoare cu o civilizație inferioară, în limba cărora au introdus nenumărați termeni, nu numai din sfera culturală, din domeniul vieții morale sau sociale, privitori la concepțiuni mai înalte, necunoscute sau abia bănuite de aceste popoare înapoiate, ci și alte cuvinte care designau noțiuni din viața de toate zilele. Cu alte cuvinte, limba cuceritorului, dacă acesta era mai înaintat în civilizație, s'a impus poporului subjugat în detrimentul limbei strămoșești a acestuia.

La Romîni, de pildă, afară de cîteva excepțiuni isolate de mică importanță, toți termenii privitori la natură și fenomenele ei, la animalele domestice, la corpul omului, la vîrstă și gradele de rudenie, la împărțirea timpului, la dimensiuni și colori, la industriile primitive și uneltele de prima necesitate, la noțiunile primordiale ale religiunii creștine, etc., etc., sînt toate de origine latină. Pe acești termeni Romanii i-au substituit cuvintelor strămoșești din limbile popoarelor de pe ambele țărmuri ale Dunărei, acolo unde romanisarea a pătruns mai adînc.

Pentru acele noțiuni, pe care poporul cuceritor—în cazul de față coloniștii romani—le avea veșnic înaintea ochilor sau prezente în minte, pentru acelea de care se servia zilnic, sau vedea pe alții din jurul lui servindu-se de ele, a păstrat numirile pe care le avea în limba lui și le-a transmis pe nesimțite popoarelor pe care le-a asimilat.

Principiul al 2-lea :

Acolo unde un popor mai înaintat în cultură va veni în

1. *Op. cit.* I, p. 27.

contact sau se va contopi cu un popor de o cultură inferioară, el va pierde mult din limba lui, căci va uita cu desăvârșire termenii pentru acele noțiuni pe care nu le va găsi la populațiunea inferioară în mijlocul căreia va urma să trăiască.

Să luăm un exemplu tipic.

Romanii cunoșteau «patul» — LECTUS, care le servia nu numai pentru odihnă, ci și pentru a mânca răzemați sau pe jumătate culcați. Și nu numai bogații se slujiau de această mobilă, ci și săracii, cu singura deosebire că paturile acestora, numite GRABATI, nu aveau tot confortul necesar. Deși o mobilă săracăcioasă față de pomposul LECTUS al clasei avute, obiectul acesta era numit de popor tot LECTUS, iar nu GRĀBATUS, cum îl numiau în dispreț bogătașii. Dovadă e păstrarea acestui termen la toate popoarele romanice din apus (vegl. *l'at*, it. *letto*, sard *lettu*, rtr. *let*, fr. *lit*, prov. *liech*, cat. *llit*, sp. *lecho*, port. *leito*), pe când GRĀBATUS n'a lăsat nici o urmă.

Zicem că *lectus* s'a păstrat la toate popoarele romanice din apus, nu însă și în limba română, unde trebuia să devie *iept*. Care să fie cauza pierderii acestui termen în limba noastră? Putem oare susține că numai Romanii cari au colonizat ținuturile noastre n'au cunoscut patul, de vreme ce pretutindeni aiurea am constatat că s'au servit de această mobilă? Ar fi o ipotesă cam riscată. Nu e posibilă decît o singură explicațiune: cuvîntul a fost uitat, pentru că noțiunea însăși a fost uitată, pentru că coloniștii romani au încetat de a se mai servi de paturi în părțile noastre. Venind în contact cu masa de jos a unor popoare primitive, cu o cultură inferioară, care ducea o viață lipsită de confortul pe care-l procură numai o civilizație mai înaintată, Romanii, care n'au văzut paturi nici la Iliri, nici la Traci, nici la Daci, s'au asimilat cu felul de viață al acestora, au renunțat și ei, de voie, de nevoie, la această mobilă confortabilă, și au adoptat felul primitiv al acestor popoare de a se odihni, adică de a se culca pe jos, pe un așternut de paie sau de piei, cu alte cuvinte pe un STRĀTUM, cuvînt derivat din STERNERE¹ «a așterne». Ceea-ce vine să coroboreze a-

1. În vechile texte, pentru noțiunea de „lit”, găsim cuvîntul *strat* alături de *pat*. Dar înțelesul de „lit” al acestuia din urmă e relativ tîrziu, căci *pat* însemna mai înainte „înălțatura din pămînt bătut — mai tîrziu, alcătuită din scînduri — de-a-jungul pereților, care

ceastă constatare a noastră e faptul că nici unul din popoarele balcanice cu care Romîni, în vechile timpuri, au trăit în contact mai intim, nu posedă un cuvînt propriu pentru «pat», ci toate exprimă această noțiune printr'un derivat al verbului «a așterne». Așa albanesa pe lângă *ștrată*, derivat și el din *stratum*, mai posedă pentru «pat» cuvîntul *ștruară*, part. verbului *ștroni*, «a așterne». Bulg. *postelka*, sau *postilka* e un derivat din *postilamii* «a așterne»; tot astfel sîrb. *postela* e format din *postelati* «a așterne paie, fin», deci «așternut de fin»¹. La aceste popoare mai găsim, ce e dreptul, cîte un termen pentru «pat», anume alb. și sîrb. *krevet*, bulg. *krevatii* și *krevetii*, dar aceste cuvinte sînt împrumuturi posterioare din ngr. κρεβάτι (din vgr. κράββατος) pe care, de altfel l-au împrumutat și Moldovenii sub forma *crivat*.

servia pentru șezut și pentru dormit², cu alte cuvinte „lavița“, înțeles cu care s'a păstrat încă cuvîntul *pat* în dial. aromîn (Comp. Meringer, *Das deutsche Haus*, Leipzig 1906, p. 58: „Schon in den prähistorischen Häusern auf oberdeutschem Boden finden wir an den Rändern eine Lehmbank, wo man aller Wahrscheinlichkeit nach des Tags sass, des Nachts lag. Diese uralte Lehmbank ist die Mutter aller späteren Sitz- und Liegemöbel. Ihre älteste Tochter ist eine niedere Schlaföhne aus Holz, wie sie noch in der Sennhütte vorkommt und im bosnischen Hause, in dem aber oft nur Matratzen an den Rändern den Ort zum Sitzen und Liegen bezeichnen“). Sensul primitiv însă al cuvîntului *pat* — derivat din lat. *PATUS, împrumutat la rîndu-i din grec. πάτος „fondement, fond“ — trebuie să fi fost pămîntul bătătorit care în timpurile primitive servia de culcuș popoarelor balcanice. Înțelesul acesta s'a păstrat în dial. napolitan, unde cuvîntul *pato* înseamnă „suolo, strato, so-lajo“, în istro-romînul *pat* „culcuș, așternut de paie“, în derivatul ngr. πάτωμα „podeală“. Mai tîrziu, cînd „orizontul cultural“ începe să se înalțe, desprinzîndu-se de pe podeală, se dă treptat numele de *pat* oricărei ridicături orizontale dela pămînt (la Aromîni, laviței, în veneț. și friul. pragului, treptei de jos a scării, estradei dinaintea altarului, etc.), apoi, tot mai sus, podului casei (înțeles păstrat la Ruteni, cari au împrumutat cuvîntul *patii* dela Romîni), catului de sus (păstrat în arom., în grec. πάτος și alban. *pat*). Înțelesul actual de „pat“ (pe care-l are și bulg. *patii*, împrumutat dela Romîni) datează abia de atunci de cînd această înălțatură, construită din scînduri, a devenit o adevărată mobilă destinată anume pentru culcare. Din momentul acesta cuvîntul *pat*, venind în concurență cu *strat*, îl înlocuiește pe acesta din urmă încetul cu încetul, restrîngîndu-i înțelesul la așternutul, culcușul animalelor (comp. *stratul porcilor*), de unde apoi „așternut de pămînt sau de orice altă materie, pătură“.

1. Comp. încă span. și port. *cama* „pat“; strat, pătură; așternut de paie; culcușul unui animal“, din lat. *CAMA*, împrumutat din grec. χαμαί „pe jos, pe pămînt“, sau scurtat din χαμῶνη „pat așternut pe jos“; tot astfel engl. *bed* „pat; strat, pătură“.

Iată deci cum un termen ca *LECTUS*, reprezentînd un obiect din sfera culturală, a fost pierdut în Balcani, pentru că populațiunea inferioară, cu care stăpînitorii romani au venit în atingere și s'au contopit în cele din urmă, nu posedă această noțiune.

* * *

Un alt fapt de o importanță extremă, în legătură deastă dată cu ținuturile locuite în vechime de Romîni, e terminologia pescuitului.

Afară de termenul generic *pește* și derivatele lui, *pescar*, *pescos*, nici unul, absolut nici unul din cuvintele cu care se denumiau diferitele specii de pești la Romani, nu s'a păstrat în limba romînă. (Nu ne vom ocupa de numiri ca *porcușor*, *fusar*, *albișor*, *ochiană*, etc., care sînt derivate tîrzii și sinonime cu alte numiri de pești de origine slavică).

Faptul acesta, de a cărui importanță, cred, nu se va îndoi nimeni, a trecut totuși neobservat pînă acum! Și cu toate tuși Romanii, atît cei din clasa avută, cît și cei săraci, se hrăneau cu pește și știau de sigur să distingă'o specie de alta. Pliniu (IX, 16) cunoaște 74 de feluri de pești: «Piscium sunt species septuaginta quatuor, praeter crustis intecta, quae sunt triginta». Ce e dreptul, nu toate numirile înșirate de Pliniu erau cunoscute de popor, dar o bună parte s'a păstrat la mai toate popoarele romanice din Occident.

Ceva mai mult, nici o unealtă de pescuit nu poartă un nume de origine latină. De aci oare concluziunea că Romanii din Peninsula balcanică n'au pescuit niciodată? Nu, de sigur. Stabilindu-se însă în locuri muntoase, departe de mare, departe de Dunăre (al cărui nume *Danubius* sau *Ister* l-au uitat cu timpul), departe de gurile sau de cursul unui rîu mai mare, ocupîndu-se mai ales cu creșterea vitelor, ceea-ce îi silia de multe ori să se mute din loc în loc spre a căuta pășuni mai îmbelșugate, au neglijat într'atît

1. Un singur scriitor, harnicul cercetător al trecutului nostru cultural, Dr. Emil Fischer, îmi atrage atențiunea că a relevat acest fapt în două articole publicate în *Korrespondenzblatt der deutschen Ges. für Anthr., Ethn. und Urgeschichte*, din febr. 1909 și april 1910, unde citim într'adevăr: „Unter den 485 Fischnamen und Fischereigeräten, die in der Fischfauna Rumäniens des Dr. Antipa vorkommen, ist kein einziger lateinisch, weil damals, als die thrakoromanischen Hirten in die Ebenen herunterstiegen, diese schon von den ackerbautreibenden Slaven besetzt waren. Aber nur hier gab es die grossen Flüsse und in ihnen die grossen Fische“.

această activitate în cît cu timpul au uitat toată terminologia privitoare la pești și pescuit. Abia mai tîrziu, cînd vieața lor a devenit cu totul sedentară, au făcut din nou cunoștință cu termenii care designau diferitele specii de pești sau diversele unelte întrebuițate la pescuit, dar acești termeni nu mai erau de origine latină, ci slavă, căci Slavi erau aceia pe care i-au cunoscut în părțile dela șes.

Un fapt analog a fost remarcat de Schrader cu privire la popoarele indo-europene, la care numirile privitoare la pești și pescuit n'au o origine comună; de unde concluziunea că: «Indo-germanii fiind pe vremea unității culturale între Europeni și Arieni mai ales un popor de păstori, nu cunoșteau pescuitul și nu se hrăneau cu pește».

Ce învățătură putem trage de aci, cu alte cuvinte ce principiu sîntem îndreptățiți să stabilim de pe urma unor fapte așa de concrete?

Cînd în sfera de activitate a unui popor se constată lipsa nu a unui sau citorva termeni din limba primitivă, strămoșească, ci aproape a tuturor termenilor referitori la noțiunile cuprinse în această sferă, nu ne e permis să afirmăm că simpla întimplare, sau capriciul, sau unele circumstanțe de ordin secundar, au contribuit la înlocuirea cuvintelor străvechi cu termeni împrumutați din limba altor popoare, ci trebuie să formulăm ipotesa că toată această activitate a fost în cea mai mare parte părăsită la un moment dat, sau încetul cu încetul, și numai mai tîrziu, prin schimbarea felului de vieață anterior, prin contactul cu un alt popor, s'a revenit la activitatea sau industria uitată. Și atunci toată terminologia privitoare la această activitate, care apărea de astă dată ca o noțiune nouă pentru dînsul, a fost adoptată de el de-a'ntregul împreună cu înseși noțiunile ce ea reprezenta.

Cu alte cuvinte: cît timp nu se simte nevoia de a numi ceva, cît timp o noțiune nu mai face parte integrantă din felul de vieață, din activitatea sau industria unui popor, cînd noțiunea dispare din această cauză încetul cu încetul din mintea lui, atunci și termenul care o denumește cade în desuetudine, se învechește, nu mai e înțeles, dispare din minte și piere fără a lăsa adesea nici o urmă sau se refugiază în vre-un dialect unde iarăși îl pîndește peirea.

Am zis că atunci cînd dispare noțiunea, piere cu timpul și cuvîntul care o denumia. Se întimplă uneori ca un

termen care reprezintă o noțiune uitată sau dispărută să se păstreze în grai.

În evul mediu trăia încă în țara noastră un animal de talia taurului, cu coarne mari, căruia poporul îi zicea *buăr* sau *bour*, termen moștenit din lat. BUBALUS. Printr'o asemănare cam îndrăzneță a coarnelor acestui animal cu antenele, cu coarnele melcului, care avea și el *coarne ca de buăr* (să ne aducem aminte de recitativul copilăresc : *scoate coarne bourești*, adresat melcului), făcînd la un moment dat abstracțiune de termenul de comparație, a ajuns să numească melcul cu termenul chiar de *buăr* sau *buărel*, după cum, la fel cu noi, Venețianii au dat aceluiaș molusc numele de *bovolo*. Bulgarii au împrumutat pe acest *buăr* din romînește și numesc melcul în limba lor *buhăr*. *Buărel* s'a păstrat de altă parte sub forma *bourel* în unele regiuni tot cu însemnarea de melc. Bourul a dispărut de multe sute de ani din ținuturile noastre (cel din urmă *bour* a fost vînat în anul 1627 în Polonia), îl mai vedem doar figurînd pe stema țarei, dar cuvîntul care-l designa s'a păstrat. Iată deci o formă conservată în limbă, deși noțiunea pe care o reprezenta la început a dispărut cu desăvîrșire nu numai la noi, dar chiar de pe suprafața pămîntului.

Se întîmplă însă ca, în toate limbile, sute de cuvinte să piară din grai fără a lăsa uneori vre-o urmă de existența lor odinioară, iar în locul lor să găsim cuvinte împrumutate dela popoarele vecine sau dela popoare cu care au trăit într'o vreme laolaltă. Așa, în locul vechiului *cerbice* din lat. CERVICEM întrebuițăm astăzi *ceafă* din alb. *klafă*, în loc de un reprezentant al lat. COLLUS găsim cuvîntul *gît* de origine slavică, etc. Putem oare deduce de aci că Romanii din Peninsula balcanică n'au știut ce e «gîtul» sau au uitat cu timpul această parte a corpului? Se vede de aci cu cîtă prudență trebuie să procedeze filologul în cercetările de această natură și ce greșeli ar fi expus să comită cînd s'ar grăbi să tragă concluziuni de felul acesta. Cuvintele trăesc, și multe din ele se învechesc ori dispar cu timpul. Vorbim de astădată de cuvintele care reprezintă noțiuni curente, concrete, pe care le avem veșnic în minte sau înaintea ochilor. Care să fie sausa care provoacă această îmbolnăvire a cuvîntului care ce termină adesea prin moarte? Nu se știe. Unii linguiști o atribue pur și simplu întîmplărei și capriciului. De ce,

bunăoară, au dispărut lat. NUDUS și VACUUS, care au fost înlocuiți prin slav. *gol*, pe cînd pentru noțiunea contrarie s'a păstrat termenul de origine latină *plin*. De ce a dispărut GALLUS, înlocuit prin slav. *cocoș*, și s'a păstrat cuvîntul *găină* din lat. GALLINA? Filologului i-ar fi cu neputință să dea un răspuns mulțumitor la aceste întrebări. Prin contactul intim între două popoare, unele cuvinte des întrebuițate sînt împrumutate de unul sau de celălalt. Cuvintele acestea trăesc multă vreme alături de cele de o întrebuițare mai veche. O luptă de distrugere se încinge între ele, și cel mai favorizat din ele învinge, condamînd pe adversar la peire. De ce însă cutare cuvînt se bucură de mai multă faoare? Nimeni n'ar putea răspunde. Cuvîntului vechi *țimț* îi face concurență slav. *vreme*, și sînt ținuturi unde *țimț* abia se mai aude; la Aromîni chiar a dispărut cu totul. *Ungھی* și *colț* sînt în rivalitate, și cuvîntul de origine latină *unghi* e de pe acum condamnat peirei. *Adînc* nu se mai întrebuițează de Bănățeni, care i-au substituit pe *afund*; tot aceștia nu mai cunosc cuvîntul *coapsă*, în locul căruia întrebuițează termenul de origine streină *chicș*.

Făcînd aceste constatări să ne oprim un moment asupra împrumuturilor de cuvinte pe care și le fac reciproc popoarele care trăesc în contact și să căutăm să explicăm rațiunea acestor împrumuturi, causele care le provoacă sau le favorizează. Studiul împrumuturilor lexicale e de o extremă importanță, căci ne înfățișează adeseori desvoltarea și progresul spiritului omenesc. Nu există limbă sau dialect pe pămînt care să nu fi împrumutat cîte ceva din limba sau dialectul vecin. Și într'adevăr, dacă examinăm vocabularul latin, constatăm că e plin de împrumuturi din grecește; limbile romanice, pe lîngă fondu comun latin vulgar, și-au îmbogățit vocabularul prin împrumuturi: francesă, din celtică, din anglo-saxonă, dilvechea germană, din italiană, etc.; italiana, din limbile germanice, din francesă, etc.; limba romînă, din limbile slavice, din maghiară, din limbile greacă, turcă, albanesă, etc.

Dar care să fie cauza acestor împrumuturi? Ce se împrumută și pentru ce se împrumută?

Am amîntit mai sus că una din causele îmbogățirii vocabularului e necesitatea de a numi ceva pentru care n'avem un termen sau pentru care termenul vechi a de-

venit impropriu, nu mai corespunde pe deplin noțiunii ce voim să exprimăm.

În primul rînd vine intrarea de elemente culturale nouă, de idei necunoscute pînă atunci, de noțiuni dobîndite de curînd, de obiecte, unelte, industrii sau perfecționări ale acestora, care necesitează tot atîția termeni noi, așa numitele *Kulturwörter*, pentru a le exprima. Și atunci ce se întîmplă ?

1. Sau adoptăm odată cu noțiunea nouă cu care facem cunoștință și numele cu care e designată de aceia care ne-au dăruit, care ne-au făcut cunoscut această noțiune nouă.

2. Sau creăm un termen propriu, din fondul însuși al limbei noastre.

Să examinăm prima categorie: numirile de *tramvai*, *locomotivă*, *automobil*, etc., le-am adoptat odată cu noțiunile pe care le reprezentau; cuvinte ca *drum de fier* sau *cale ferată* nu sînt decît traduceri din termenii *chemin de fer* sau *Eisenbahn* și *voie ferrée*, ale Francesilor sau Germanilor, dela care am adoptat aceste noțiuni; cuvîntul *șină* e germanul *Schiene*, pentru că Germanii au fost cei dintîi care au așezat aceste bare de fier pentru trenurile noastre; termenii tipografici *vingălac*, *caștă*, *regal*, *șpiț*, *corectură* și altele le-am împrumutat de-a-dreptul dela lucrătorii tipografi de dincolo de Carpați, din Austria sau Germania, care se serviau de aceste cuvinte pentru a designa niște noțiuni necunoscute nouă pînă atunci.

După cum am primit elemente de acestea culturale împreună cu termenii care le numiau, tot astfel am dat și noi altor popoare cu care am venit în atingere noțiuni și cuvinte din sfera noastră de activitate, din evoluțiunea noastră culturală. În vocabularul limbilor bulgară și sîrbă regăsim zeci de termeni din sfera păstorească, și nu puțini alți termeni regăsim la Unguri și chiar la Greci. Numiri ca *brînză*, *chiag*, *urdă*, *păcurar*, *mioară*, *strungă*, *stîină*, etc. le regăsim în limba tuturor popoarelor cu care păstorii noștri au venit mai des în atingere. Dar nu numai cuvinte din sfera păstorească au fost împrumutate de vecinii noștri, ci și alți termeni din domeniul activității noastre culturale.

Să analizăm cîțiva din acești termeni.

Am amintit mai sus că termenul *furcă* cu înțelesul de «quenouille» a fost adoptat de strămoșii noștri pentru că

forma acestei unelte, împrumutată de ei poate dela popoarele tracice sau ilirice, le amintia bifurcarea unei crăci. Instrumentul acesta, ori care ar fi forma lui, se regăsește în toate timpurile și la toate popoarele. Căci nu e un singur popor, fie chiar în stare nomadă, care să nu fi simțit nevoia de a-și țese singur vestmintele lui primitive. Voi cita numai două relațiuni pentru adevărarea acestui fapt, una din timpurile vechi și alta din vremurile noastre: Amian Marcellin, vorbind de Huni (XXXI, 2), zice: «Omnes... cum carpentis in quibus habitant: ubi conjuges taetra illis vestimenta contexunt». Prjewalski, *La Mongolie*, p. 207, vorbind de Tătari observă: «Les procédés employés pour les vêtements sont... très rudimentaires. La queue, qui sert à filer la laine, n'exige aucune installation sur le sol; l'opération peut presque s'exécuter en marchant..»

Furca, cunoscută cum se vede pînă și la popoarele cele mai înapoiate în cultură, trebuia deci să fi fost cunoscută și Bulgarilor. Cu toate acestea ei numesc acest instrument *furka*, *hurka*, întocmai ca și noi. Explicarea trebuie să fie că ei au adoptat dela Romîni forma specială a furcei de tors pe care au văzut-o în părțile noastre, și odată adoptat instrumentul perfecționat, cum li se părea lor, au împrumutat în acelaș timp și termenul cu care-l numiam noi.

Tot la Bulgari nu există un termen propriu pentru «masă», numirea comună e *masa*, de unde putem conchide că această mobilă, necunoscută la ei, ca la multe alte popoare primitive, a fost împrumutată dela noi.

Se poate vedea de aci de ce importanță este, pentru reconstituirea gradului de cultură a unui popor la o anumită epocă, studiul elementelor lexicale.

Dar nu numai noțiunile concrete pot fi supuse acestor multiple cercetări pentru cunoașterea progreselor treptate culturale făcute de un popor, ci însăși starea sufletească a unei națiuni, în vremile trecute, poate fi reconstituită prin cercetările acestea lexicale.

Să cităm un exemplu:

Țăranul român e țeșnic bucuros de *oaspeți* ce-i vin și pe care-i primește ca pe adevărați prieteni. La Aromîni *oaspi* a ajuns să însemneze chiar «prieteni». Cuvintele AMICUS și INIMICUS au dispărut cu timpul din limba noastră, înlocuite fiind de *prietin* și *vrăjmaș* sau *dușman*, dar HOSPES s'a păstrat. Prin derivatul HOSPITARE, Romanul înțelegea numai «a oferi un adăpost, un culcuș» streinului venit în casa lui; Românul

moștenind termenul *a ospăta*, a înțeles prin acest termen și hrana pe care o oferia, ba chiar o hrană imbelșugată, iar lat. *HOSPITUM*, care însemna numai «casă de adăpost», a devenit la Români *ospățul* prin care înțelege să sărbătorească pe streinul pe care-l primește.

Această dragoste a Romînului pentru oaspeți își are și ea explicațiunea și trebuie să stea în legătură cu felul de viață pe care o ducea majoritatea populațiunei în timpurile străvechi. Trăind mai adesea izolat în munți, Romînul era bucuros cînd i se ivia cîte un drumeț cu care să mai stea de vorbă. În lipsă de adăpost confortabil, îl *ospăta* cu ce avea mai bun din produsele stinei. De altfel e cunoscută și astăzi ospitalitatea largă pe care o găsesc drumeții cînd ajung la o stîină.

Acest act de umanitate l-au constatat etnologii și la alte popoare păstorești. Iată ce zice Condorcet¹ cu privire la acestea: „L'hospitalité prend... chez les peuples pasteurs un caractère plus prononcé, plus solennel, même parmi ceux qui errent dans des chariots ou sous des tentes. Il s'offre de plus fréquentes occasions de l'exercer réciproquement d'individu à individu, de famille à famille, de peuple à peuple“.

Ospitalitatea Romînului nu e deci un sentiment mai nou, un rezultat al gradului de civilizație la care a ajuns în timpurile din urmă, ci are rădăcini adînci, în însăși firea lui, fiind o moștenire străveche din timpurile nebuloase cînd tratatele de morală nu erau încă scrise, și nici nu era cine să i-o predice.

Prin cele expuse credem că am lămurit de ajuns modul cum înțelegem să îndrumăm cercetările în această nouă direcție a filologiei.

Un cîmp vast, neexplorat încă, se oferă de acum activității nu unuia sau a doi filologi, ci unei întregi pleiade de cercetători, care vor avea misiunea să reconstitue din elemente răslețe trecutul nostru cultural.

1. *Progrès de l'esprit humain*, ediț. Michaud, p. 92.

